

Azerbaycan Şiirinde Divan Edebiyatı Gelenekleri (1900 – 1937 Dönemi)

Serqiyye MEMMEDOVA*

Makale Bilgisi

Makale Türü: Araştırma makalesi
Makalenin Geliş Tarihi: 19.4.2021
Makalenin Kabul Tarihi: 23.6.2021

ÖZET

Bu çalışmada 20. yüzyıl başlarındaki Azerbaycan şiirinde divan edebiyatı gelenekleri bağımsız, sistematik bir şekilde incelenmiştir. Azerbaycan şiirinin 20. yüzyılın başlarında gelenek ve yenilik bağlamında ele alınmasının, milli şiirin etkilendiği ve meydana geldiği kaynakları belirlemek ve ortaya çıkarmak açısından önemli olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla gelenek ve yenilik konusu, sadece mevcut edebi ve estetik değerlerin yaşatılması açısından değil aynı zamanda yenilikçi düşüncenin oluşumunu da belirlemektedir. Diğer bir deyişle, edebiyatın geleneğe bağlı olduğu kadar yenilikçi düşünceye sahip olması da son derece önemlidir ve bu sürecin incelenmesi, gelenek edebi yolun kendine has özelliklerinin ortaya konulması açısından ilgi çekicidir. Araştırmada problemi çözmek için tarihsel-analitik yöntem ve karşılaştırmalı analiz kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Azerbaycan şiiri, 20. yüzyıl, divan edebiyatı, gelenek, yenilik, şiir sanatı.

Traditions of Divan Literature in Azerbaijani Poetry (1900 – 1937 Period)

ABSTRACT

In the early XX century, the traditions of divan literature in Azerbaijani poetry have become the object of independent, systematic analysis in the article. It was emphasized that the assessment of Azerbaijani poetry in the context of tradition and innovation in the early XX century assumes particular importance in terms of determining and revealing the sources of influence and origin of national poetry. Because the issue of tradition and innovation determines not only in terms of the survival of existing literary and aesthetic values, but also in terms of the formation of innovative, innovative thinking. In other words, it is extremely important for literature to be as innovative and innovative thinking as it is for tradition, and the study of this process is interesting in terms of revealing the specific features of the literary path being studied. Azerbaijani poetry for 1900-1937 went through complex stages with the existence of three different political regimes contrary to each other. The historical-analytical method and comparative analysis were used to solve the problem in the research.

Keywords: Azerbaijani poetry, XX century, divan literature, tradition, novelty, poetry.

* Doç. Dr., Azerbaycan Ulusal Bilim Akademisi, Bakü/Azerbaycan. E- posta: maarifci_qadinlar@mail.ru, ORCID ID: 0000-0002-9964-5057

GİRİŞ

Bilindiği üzere eskiden beri geleneksellik ve yenilik problemi, Azerbaycan şiirinin bilimsel teorik yorumlanması ve değerlendirilmesinde en önemli etkenlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Zira geleneksellik ve yenilik problemi çözülmeden şiirin evrimsel tarihini izlemek ve incelemek, bir bütün olarak edebiyat yolunu tüm yönleriyle değerlendirmek imkânsızdır. Bir başka deyişle, geleneksellik ve yenilik problemi, edebiyatın gelişim tarihini, kazanımlarını, edinilen şiirsel özelliklerini nitelendirmek bakımından oldukça önemlidir.

Lakin Sovyet siyasi rejimi döneminde edebi eleştiri ve edebiyatın pek çok sorunu gibi geleneksellik ve yenilik problemleri de gerçek bir zeminde değerlendirilmemiş, tek yönlü sanat metodu gibi sadece edebi süreci değil, bir bütün olarak sosyokültürel düşünceyi yönlendiren sosyalist realizminin ilkeleri, yaklaşım tarzı, ideolojik kalıpları bu alanda kapsamlı ve objektif tahliller yapmayı engellemiştir. Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığına kavuşmasının ardından, milli edebiyat tarihinin çeşitli problemleriyle ilgili yapılan yoğun incelemeler, günümüze dek araştırmanın dışında bırakılan veya yüzeysel, eksik ve tek taraflı olarak incelenen konuların çağdaş düşüncenin ışığında gündeme gelmesine olanak sağlamıştır. Bu bağlamda 20. yüzyıl Azerbaycan şiirinde geleneksellik ve yenilik problemi de güncelliğini korumaktadır. 20. yüzyıl başlarında, daha doğrusu, 1900-1937 yılları arasında Azerbaycan şiirinin geleneksellik ve yenilik bağlamında değerlendirilmesi, milli şiirin etkilendiği ve yararlandığı kaynakları belirlemek, ortaya çıkarmak açısından önemlidir.

Problemin güncelliğinin nedenlerinden biri, bahsedilen konuların edebi ve teorik düşünce bağlamında günümüzde de öncelikli konumda olmasıdır. Çünkü geleneksellik ve yenilik konusu, sadece var olan edebi ve estetik değerlerin yaşatılmasını değil, aynı zamanda yenilikçi düşüncenin oluşumunu da belirlemektedir. Başka bir deyişle, edebiyatın geleneğe bağlı olduğu kadar yenilikçi düşünceye sahip olması da son derece önemlidir ve bu sürecin incelenmesi, gelinen edebi yolun kendine has özelliklerini ortaya çıkarmak açısından ilgi çekicidir.

1900-1937 yıllarını kapsayan dönemde Azerbaycan şiirinin, üç farklı siyasi rejimin mevcut olduğu karmaşık aşamalardan geçtiğini belirtmek gerekir. İlk aşama (1900-1917) Çarlık Rusya'sının sömürgecilik dönemini, ikinci aşama bağımsız Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti yıllarını (1918-1920) ve son aşama (1920-1937) Sovyet siyasi rejimi dönemini kapsamaktadır. Pek de uzun sayılmayacak bir zaman diliminde yaşanan sert toplumsal siyasi süreçler, edebiyata, aynı zamanda şiire anlam, içerik, biçim ve sanatsallık açısından ciddi bir etki bırakmıştır. 1900-1937 yıllarındaki Azerbaycan şiirini gelenek ve yenilik ışığında bir inceleme konusuna dönüştürürken bu faktörün göz ardı edilmemesi gerekir. Azerbaycan edebiyat tarihinin farklı aşamalarının objektif bir şekilde incelenmesi, edebi mirasın çağdaş bilimsel teorik düşünce ve milli görüş ışığında nitelendirilmesi, zamanla değişen, yenilenen ve yenilenme sürecinde ciddi engellerle karşılaşan şiirin kapsamlı bir şekilde ele alınması ve bu bağlamda, sanatsal başarıların geleneksellik ve yenilik açısından değerlendirilmesi önem arz etmektedir.

Azerbaycan edebiyatıyla ilgili çeşitli çalışmalarda, 20. yüzyıl başlarında şiirde geleneksellik ve yenilik problemi farklı biçimlerde inceleme konusu olmuştur. Memmed Cafer, Abbas Zamanov, Cafer Handan, Aziz Mirahmedov, Mir Celal, Firudin Hüseyinov, Kemal Talıbzade, Yaşar Garayev, Şamil Salmanov, Hayrullah Memmedov, Memmed Memmedov, İsa Habıbbeyli, Kamran Aliyev, İslam Garibli, Alhan Bayramoğlu, Şamil Veliyev (Körpülü), Hüseyin Haşimli, Aybeniz Kengerli vd. edebiyatçıların araştırmalarında problemin farklı biçimleri değişik yönleriyle karakterize edilmiştir. Şöyle ki pek çok araştırmacının eserlerinde, 20. yüzyılın ilk çeyreğinin, Azerbaycan

Demokratik Cumhuriyeti döneminin ve Sovyet siyasi rejimi döneminin (1920-1930) şiir sanatı çeşitli düzeylerde inceleme konusu olmuştur. Bununla birlikte, 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan şiirinin geleneksellik ve yenilik açısından günümüze kadar sistematik olarak incelenmediğini, bu durumun, bahsedilen problemin bazı yönlerinin inceleme dışında kalmasına yol açtığını belirtmemiz gerekir.

1900-1937 yıllarında Azerbaycan şiiri, sanatsal üslubun çeşitliliği, üslup tonlarının özgünlüğü açısından dikkat çekmektedir. Genel olarak, Azerbaycan şiir sanatının hiçbir döneminde 20. yüzyılın başlarında olduğu kadar rengârenk üslup tonları var olmamıştır. Üslup çeşitliliğinin temelinde dönem ve muhit faktörünün ön planda olduğu inkâr edilemez. Özellikle, şiir sanatının farklı siyasi rejimler döneminde ortaya çıkması, mevcut sanat örneklerinin üslup çeşitliliğini belirlemektedir. Genel olarak bahsedilen dönemin Azerbaycan şiir sanatındaki üslup farklılıklarının yanı sıra, değişik üslupların kavuşma noktası ve sentezi de dikkat çekmekte, mevcut sanatsal örneklerde açıkça görülmektedir.

Şüphesiz, 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan şiir sanatında edebi geleneksellik ve yenilik problemini karakterize ederken, divan edebiyatından gelen şiir biçimlerine başvurma ve onlardan yararlanma konusu da göz ardı edilmemelidir. Geçtiğimiz yüzyılın başında milli şiir sanatında divan edebiyatına yönelik tür arayışlarının çeşitliliği ve özgünlüğü ile dikkat çektiğini de belirtmek gerekir. Bu özgünlük, ayrıca maarifçi- realist ve romantik şiirden farklı olarak tenkidî- realist tarzda yazılan şiirlerde geleneksel divan edebiyatı türlerine başvurmalarının yenilikçilik olarak algılanması ve kaleme alınan eserin anında okurun ilgisini çekmesi şekliyle de nitelendirilmektedir.

Maarifçi- realist şiirin klasik şiir türleri arasında başvurduğu türlerden biri de gazeldir. Ancak, 20. yüzyılın başlarında birçok şairin "yazdığı gazeller, sanatçının halkın ve vatanın kaderine karşı duyarlı tavrının sanatsal ifadesi şeklinde karakterize edilmektedir"(Heşimli Hüseyin, 2002: 5). Çeşitli şairlerin başvurdukları konuların eserin tür seçimini pek çok yönden etkilediği kaçınılmaz bir gerçektir. Bu bakımdan, 20. yüzyılın başlarında maarifçi- realist şiirin ahlaki-didaktik konulara eğilimi, yazılan eserlerin türünde de belirgin izler bırakmıştır. Şiir de de başta olmakla maarifçi- realist edebiyatın yeni dönemin gereksinimleriyle güncelleşmesi tür araştırması düzeyinde de açıkça görülmektedir. Geçtiğimiz yüzyılın başlarında maarifçi- realist, satirik ve romantik şiir temsilcilerinin özgün sanat faaliyetlerinin yanı sıra edebi çeviri konusuyla da ilgilendiklerini belirtmek gerekir. Ancak onların edebi çeviri sanatına yaklaşımları farklıydı. Şöyle ki maarifçi- realist şairler çeviriyi sadece edebi bir metnin bir dilden diğerine aktarılması olarak nitelendirmemekte, konuyu daha geniş bir bakış açısıyla ele alarak tercüme faaliyetini "edebiyatı yeni biçim ve türlerle zenginleştiren" bir araç olarak algılamaktalardı (Mütellibzade Emin Abid, 2007: 105). Bu yüzden 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan şiir sanatının tür bakımından zenginleşmesinde çeşitli dillerden tercüme edilen şiirlerin belirli yere sahip olduğunu unutmamalıyız. Hiç kuşkusuz, söz sanatlarına bu kadar duyarlı bir tutum, şiir de dâhil edebiyatın sadece tür açısından değil, bir bütün olarak edebi sanat açısından da zenginleşmesine katkıda bulunmaktaydı.

20. yüzyılın başlarında, Azerbaycan şiirinde maarifçi- realizm, tenkidî realizm ve romantizm eğilimli şairlerin klasik şiirden yararlanarak kullandığı şiir türleri arasında gazel, kaside, kıta, rubai, mersiye, fahriye, tahmis, tazmin ve diğer türler çok yaygındı. Bununla birlikte, ait oldukları edebi ekol ne olursa olsun, çeşitli sanatçıların, şairlerin çoğu zaman divan şiiri türleri konusunda yenilikçi bir yaklaşım sergilediklerinin hissedildiği dikkat çekmektedir.

İncelenen dönemde Mirza Alekber Sabir, Muhammed Hâdi, Mirza Ali Mücüz, Abbas Sehhet, Ali Nazmi, Aligulu Gamküsar, Huseyin Cavid, Cafer Cabbarlı, Ahmet Cevat, Abdulla Şaik, Aldulhalik Cenneti, Seid Selmasi, Samet Mensur, Bayramali Abbaszade ve diğer şairlerin şiir mirası, bu sanatçıların her birinin divan edebiyatı türlerine başvurduklarını, klasik şiirden özgün bir şekilde yararlandıklarını, çoğu zaman taklitten kaçınmaya çalıştıklarını göstermektedir. Bu süreç tesadüfi olmamış, birçok şaire sanat faaliyeti süresince eşlik etmiştir.

20. yüzyılın başlarında maarifçi- realist şiirin temsilcilerinden Abdulla Şaik'in gazel türüne başvurması dikkat çeken bir husustur. Kuşkusuz, şiirlerini "sıradan bir kalemle kâğıda dökmeyen, kutsal bir elle kalplere kazıyan"(Şaik Abdulla,1981:74) Abdulla Şaik'in şiirlerinin geniş bir okur kitlesinin ilgisini çekmesinin asıl sebebi millet sevgisiyle ilgilidir. Halkının aydınlanması için büyük fedakârlıklar yapan edibin zengin sanat yolu, bu sonuca varmak için zemin oluşturmuştur. Genel olarak, okurların kalbine işleme çabası, şairin yalnızca maarifçi- realist bir üslupta yazdığı eserleri için değil, bütün sanat hayatı için karakteristik bir özelliktir. Abdulla Şaik'in *Şeklinde* redifli şiiri, gazel türünde yazılmıştır. Şair, bu şiirinde önemli ölçüde sosyal sorunlara odaklanmaya çalışmış, zamanının üzüntülü manzarasını, "kalbimi delmekte tığ- i istibdâd"ın acısını canlandırmak niyetini ifade etmiştir:

Uzakta dalgalanan, parlayan geniş kumsal
Görünmede gözüme bir serap şeklinde.

Umut, yas içinde yuvarlanan gönlüm
Sızlıyor kırık bir rübab şeklinde (Şaik Abdulla, 2004:5)

Ele alınan dönemin şiir sanatında gazel türüne başvuran şairlerden biri de Hüseyin Cavit'tir. Prof. Dr. Himalay Enveroğlu'na göre "H. Cavit, geleneksel şiir biçimlerine yaratıcı yaklaşımı olan yenilikçi bir şairdir. Bazı şiir biçimlerinin yapısına özel bir şekil vererek sanatsal fikrin gerçek ifadesi için yeni fırsatlar sağlamaktadır "(Enveroğlu Himalay, 2008:228).

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan şiirinde mersiye türünde de çok sayıda şiir örneğine rastlanmaktadır. Abdulla Şaik, Muhammed Hâdi, Mirza Alekber Sabir, Abbas Sehhet, Ahmet Cevat vb. gibi dönemin birçok yazarı bu türe başvurarak değerli sanat eserleri ortaya çıkarmışlardır. "Azerbaycan şiirinde mersiye yayılması, dinî motiflerin yaygın hale gelmesi... edebi gidişatın, kültürel ve tarihsel sürecin özelliğiyle... ilgili olduğunu, bu şiirin sadece dini edebiyat olmadığını, içeriğinde, mayasında canlılık ve tarih olduğunu" belirtmekte fayda var (Azerbaycan Edebiyatı Tarihi, 2011: 297-298). Abdulla Şaik'in *Merhum Sabir Efendi'ye* şiiri, M. A. Sabir'in ölümü üzerine yazılmıştır. Mesnevi tarzında yazılan ve geleneksel mersiye türünden seçilen şiirinde edip, şair meslektaşının zamansız ölümüne acımakta, onun kederini paylaşmaya çalışmaktaydı:

Edebiyata bir çığır açtın,
Yollarında menekşeler saçtın.
Açmakta şimdi pek yeşil güller,
Çektin ama bu yolda, ah, neler?
Seni hep dert mihnet inletti,
Seni kör milletin veremletti!.. (Şaik Abdulla, 2004:43).

Muhammed Hâdi'nin geleneksel mersiye türünden büyük ölçüde farklılık gösteren *Mücâhid-i Millet Hasan Bey'in Ruhuna İthaf* ve *Edib-i Şehir Hasan Bey'in Ruhuna İthaf* şiirleri de gelenekten

yaratıcı bir ruhla yararlanmanın dikkate şayan örnekleridir. Her iki şiir de büyük aydın Hasan Bey Zerdabi'nin ölümü üzerine kaleme alınmıştır:

Girdi mezara görmedi mesut milletin,
Tâbâver-i tahammül olup çok musibete,
Tab-ü tavanı kalmadı artık eziyette.(Enveroğlu Himalay, 2008:81)

Metanet Hesanova (Saraçlı) *Romantizm Edebi Akımı* adlı çalışmasında M. Hâdi'nin şiir sanatını tür bağlamında inceleyerek şöyle yazmaktadır: "Onun şiirlerinin çoğu klasik Doğu şiiri olan müseddes, muhammes, mesnevi biçimindedir. Daha doğrusu, şiirlerin kalıbı eski, mısra düzeni yenidir" (Hesanova Metanet, 2019: 81).

Ahmet Cevat'ın şiir faaliyetinde de mersiye türüne ara sıra rastlanmaktadır. Şairin Abdulla Sur'un 1912'de zamansız ölümü üzerine yazdığı *Mersiye ve Mirza Abdulla (Sur) Memmedzade* şiirleri bu bağlamda türün kendine özgü örneklerden biri olarak kabul edilebilir:

Civan öldün, dünyadan kâm almadın,
Çok çalıştın, zahmetten hiç doymadın.
Efsus ki, fikrine nail olmadın,
Ağla kardeş! Ağlayacak günündür! (Cevat Ahmet, 2005:26)

Abdulla Sur'un cenazesi defnedilmek üzere Sebzâkâr Mezarlığı'na götürülürken Gence'deki Mekteb-i Ruhani öğrencilerinin Ahmet Cevat'ın onun ölümü üzerine yazdığı şu mersiyeyi söyleyerek halkı ağlattıklarını da belirtmeden geçmeyelim (Şükürov Sadık, 1990:80).

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan şiirinde mersiye türüne ağırlıklı olarak başvuran şairler arasında Abulhasan Raci'nin sanatı özel bir öneme sahiptir. Sırf bu sebeple milli edebiyat tarihinde "mersiye şairi" olarak bilinmektedir. Ancak hakkında yapılan araştırmaların yetersiz olması nedeniyle edebi faaliyeti edebiyat camiasına tanıtılmamıştır. Abulhasan Raci'nin İslam tarihi, özellikle Kerbelâ faciası konusunda birçok mersiyesi bulunmaktadır. Fakat onun mersiyeleri geleneksel konulu mersiyelerden çok farklıdır. Şöyle ki A. Raci'nin mersiyelerinde, bir şair olarak Kerbelâ faciası için hissettiği duygular, en güzel şekliyle şiire yansımıştır:

Tevfik-i Hüdâ'dan bu gönül mürğ-i ter ister,
Sahn-i semani Kerb-ü belada güzer ister (Raci Ebülhesen, 1992:90).

Genel olarak, A. Raci'nin mersiyelerinde şehitlik, öncelikle sadakat, ahde vefanın kanıtı anlamında algılanır. Bu bağlamda A. Raci, İslam tarihindeki olaylara toplumsal bir anlam vermeye çalışmış ve çoğu zaman da başarılı olmuştur. "Şair, duruma göre belirli konulardaki tutumunu ifade etmekte, insanın yaratılış gayesini ortaya çıkarmaya çalışmakta aynı zamanda çağının mevcut dini ve bilimsel görüşlerine atıfta bulunmaktadır"(Hüseyn Sedreddin, 2015:153). Tüm bu faktörler, şairin mersiyelerinin toplumsal ağırlığını önemli ölçüde artırmaktadır:

Her ne ki, zulm-ü sitem etti sana ehl-i cefa,
Tab edip cevri-ü cefaya tek tek oldun rıza,
Hangi âşık sen gibi, ey padişah-ı Kerbelâ,
Birebir ma'sukasının imtihanından geçer? (Raci Ebülhesen, 1992:83)

Bütün bunlar A. Raci'nin Azerbaycan şiir tarihindeki mersiye türünün en güçlü temsilcilerinden biri olduğunu kanıtlamaktadır. Şairin bu alandaki yeteneği, Azerbaycan'ın önde gelen edebiyatçılarından Firudin Bey Köçerli tarafından da yüksek seviyede değerlendirilmiş, kendisinden Dehil'den sonra en büyük nevhacı olarak bahsetmiştir. Büyük aydına göre, "Raci'nin nevhalarında bulunan etki, pek çok ravzahanın mersiyelerinden iyidir" (Köçerli Firudin, 2005:374).

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın tenkidî -realist şiirinin önde gelen temsilcileri olan Mirza Alekber Sabir, Ali Nazmi, Alikulu Gamküsar, Mirza Ali Möcüz ve diğer sanatçıların şiirlerinin tür ve biçim açısından ele alınması, onların bu alanda ciddi uğraşlarının olduğunu, başvurdukları konuları yüksek sanatsal bir düzeyde okuyucuya sunma yöntemlerini, metnin etki ve telkin gücünü dikkate aldıklarını düşünmemizi sağlamaktadır. Diğer bir deyişle, adı geçen şairlerin edebi mirasında konu ve problemin yanı sıra tür ve biçim özelliklerine önem verildiği açık bir şekilde görülmektedir. Söz konusu dönemin tenkidî- realizm eğilimli şiir sanatında gazel, tahmis, tazmin, fahriye, taziye, muhammes, nevha vb. türlerde edebi örneklerin oluşturulması dikkat çekicidir. Elbette, bu şiir türlerinin her birine ayrı ayrı değinmek, onları ayrıntılı bir şekilde incelemek imkânsızdır ve araştırmamızın amaç ve hedefleri arasında da yer almamaktadır. Bu nedenle belirli noktalara değinmemizin yeterli olacağı düşüncesindeyim.

20. yüzyılın başlarında yazılan "birçok satirik şiir, biçim olarak klasik lirizm türlerine uyumlu olmasına rağmen içerik olarak tamamen farklı bir yapıya sahiptir"(Heşimli Hüseyin,2017:39).

Önemli hususlardan bir de, bazı eserlerin teşbih sanatıyla kaleme alınmasıdır. Genel olarak geçtiğimiz yüzyılın başında şiirde teşbihin yaygınlaşması sosyal ortamın dayatmalarından ve bu bağlamda edebi kriterlerin değişmesinden kaynaklanmaktadır. Çünkü "her akım ve her yol yeni bir mecaz, özellikle de teşbih yığını getirmektedir"(Kabaklı Ahmet, 1967:142).

20. yüzyılın başlarında, Azerbaycan'ın tenkidî - realist şiirinde tür arayışı ile ilgili yorum yaparken M.A. Sabir'in sanat faaliyeti özellikle dikkat çekmektedir. Onun kısa fakat özgün, eşsiz eserlerinin yer aldığı şiir sanatı, tür bakımından da çok zengindir. *Hophopname*'de yer alan eserlere göz atıldığında Mirza Alekber Sabir'in şiir faaliyetine geleneksel klasik üslupta yazmış olduğu bir gazelle başladığı söylenebilir. Şairin gazelleri içerik ve sanatsallık açısından özgün olmakla birlikte, divan edebiyatı bağlamında değerlendirildiğinde bu eserlerin, onun satirik şiirleri kadar dikkat çektiğini söylemek elbette mümkün değildir. Çünkü divan edebiyatı tarzında yazan diğer şairler gibi M.A. Sabir'in aynı türden eserlerinde geleneksel teşbihler, karakterler, eskiden kullanılan söz sanatları, vezin ve kafiye düzeni öne çıkmaktadır. Fuzuli öğretisi ve S.A. Şirvani'nin etkisi şairin gazellerinde önemli ölçüde hissedilmektedir Tabii büyük bir yetenek sahibi olduğundan M.A. Sabir'in geleneksel şiir ve divan şiiri tarzında yazdığı eserleri de özgünlükleri, eşsiz olmalarıyla dönemin diğer kalem sahiplerinin sanat anlayışından büyük ölçüde farklılıklar göstermektedir.

M.A. Sabir'in eserlerini tür olarak incelerken onun çeşitli özelliğe sahip tahmislerine de dikkat çekmek gerekir. " Doğu'nun aynı zamanda Azerbaycan şiirinin sıkça kullanılan biçimi olan tahmislere başvurması, şairin geleneğe bağlılığının yanı sıra faaliyetinin yenilikçi özelliğini de göstermektedir. Şairin *Abdullah Cevdet'in Eşarını Tahmis* şiiri, hem sanat hem de özgünlüğün ritmi ve uyumu ile dikkat çekmektedir:

Acep, keşf-i nikab etmez mi yarım ru'yi ziybâden,
Ziyalendirmez afâki fûrûğ -i âleमारaden?
Ne vakit ol subh-i safım ayrılır pes leyli yeldaden?

“Yolunda bin hakikat verdiğim bir şanlı rüyaden
Kalan pişan- i ömrümde bir nâbud kevkâbdır” (Sabir Mirze Alekber, 2004:55).

Verilen örnekten de anlaşılacağı üzere şiirin ilk üç dizesi orijinal, son beyti ise tahmis edilmiştir. Kuşkusuz, M.A. Sabir'in divan edebiyatında yaygın olan tahmis türüne başvurması, şairin fikirselsel ve estetik görüşlerini yamak için daha uygun bir biçim arayışıyla ilgilidir.

Mirza Alekber Sabir'in şiirlerinde kullandığı türlerden biri de tazmindir. Şairin *İd-i Mevlud-i Nebi* şiiri bu türün mükemmel örneklerinden biridir. Bilindiği gibi, “Tazmin, klasik Azerbaycan şiirinde daha önce yaşamış ve yazmış bir şairin, özellikle nam sahibi seleflerin bir dizesinin yahut beytinin mevcut şekliyle başka bir şairin eserinde kullanılması, onun şiirinde de aynı başarıyla yer alması, düzenlenmesidir” (Elçin, Quliyev Vilayet, 2016:290). Bir edebi tür olarak tazminin özelliği, herhangi bir şairden alınan beyit veya mısraının biçim ve içerik olarak yazılan şiirin ölçülerine uymasındır. M.A. Sabir'in yukarıda bahsedilen şiiri şu beyitle başlar:

Hamdulillah ki, bize şamil olup lutf-i Hüdâ,
Bu mübarek günü derk etmeye ömür etti vefa (Sabir Mirze Alekber, 2004:59)

Eğer Celil Memmedguluzade'nin editörlüğünü yaptığı Molla Nasreddin Dergisi yayımlanmasaydı, belki de M.A. Sabir'in satirik yeteneği ortaya çıkmayacak ve faaliyetini divan edebiyatı tarzında sürdürecekti. Özellikle bu derginin yayımlanmasından sonra M.A. Sabir'in edebi faaliyetinde önemli bir dönüşüm yaşanmış ve şair kısa sürede milli edebiyat tarihine damgasını basacak dâhiyane eserler ortaya çıkarmıştır. Birçok araştırmada M.A. Sabir'in sanat hayatına bu açıdan yaklaşıldığı için yazılan yorumların tekrar edilmesine gerek olmadığını belirtmekte fayda var.

Prof. Dr. Ali Yavuz Akpınar'a göre M.A. Sabir, "milletinin acılarını yüreğinin derinliklerinde hissetmiş ve bu dertlerin kalbindeki acısını "ağlayarak güldüren, güldürerek ağlatan" şiirleriyle dışa vurmuştur. Dili, üslubu, şiir anlayışı 'güle, bülbüle dair yalan söyleyen' gazel, kaside şairlerinin ortamdaki çekilmesini... sağlamıştır. Realist - modern Azerbaycan şiirinin ortaya çıkışı, doğrudan Sabir'in edebi faaliyetiyle ilgilidir" (Akpınar Yavuz,1994:71-71). Araştırmacının isabetli gözlemlerine dayalı kanaatini paylaşmamak imkânsız. Zira Azerbaycan edebiyatı tarihinde milli şiirin içerik açısından yenilenmesinde hiçbir sanatçı M.A. Sabir kadar etkin olmamıştır. M.A. Sabir'in sanat faaliyetinin yenilikçi özelliklerini inceleyen eleştirmen Mehdi Hüseyin, *Sabir - Yenilikçi* makalesinde şöyle yazmaktadır: "Sabir, hiçbir zaman biçim uğruna yazan bir şair olmamıştır. O, şiire her şeyden önce yeni bir konu ve yeni içerik getirmiştir. ... Bu nedenle Sabir, gerçek bir yenilikçi gibi parlamıştır" (Hüseyin Mehdi,2005:312).

Ali Nazmi'nin *Gazele Benzetme* şiiri, geleneksel gazel türünün satirik sunumunun eşlik ettiği sanat örneklerinden biri olarak nitelendirilebilir. Şairin bu türü tercih etmesinin, sadece söz konusu şiiriyle kısıtlı olmadığını belirtmeden geçmeyelim:

Gülende başkaları ağlıyor Müslümanlık,
O yanda hande, bu yan hay-hay ilen doludur (Nazim Eli, 1979: 108).

Kuşkusuz, 20. yüzyıl başlarında Azerbaycan satirik şiirindeki bu biçim yeni değildi. M.A. Sabir'in bu tarz eserlerinden yukarıda detaylı bir şekilde bahsedilmiştir. Bununla birlikte kendine özgü üslup ve yazı tarzına sahip olması Ali Nazmi'nin klasik divan edebiyatı türüne yeni renkler kattığını göstermektedir.

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan'ın tenkidî – realist şiirinde başvurulan türler arasında fahriye örneklerinin de belirli bir yeri vardır. "Fahriye, biçim özellikleriyle mesneviye veya gazele benzemesine rağmen içeriği, anlatım tarzı ve ifade ettiği fikirler açısından bu şiirlerden farklılık göstermektedir. Fahriyeler, belli bir gelişme kat eden, toplumda ve hükümdar saraylarında iyi bilinen şairlerin faaliyetlerine, kişisel özelliklerine, toplumdaki mevkilerine ve şöhretlerine adadıkları gösterişli methiyeler ve marşlardır" (Elçin, Quliyev Vilayet, 2016:111). İncelenen dönemde fahriye türünde yazılan çok sayıda örneğe rastlansa da aralarında Mirza Alekber Sabir'in ünlü *Fahriye* şiiri, popüler olmasıyla daha yoğun ilgi çekmektedir:

Herçend asıran-i kuyûdat-ı zamanız,
Herçend dûçaran-i beliyyât-i cehanız,
Zannetme ki, bu asırda avare-yi nanız,
Evvel ne idikse, yine biz şimdi hemanız...

Turanlılarız, âdî-yi şugl-i selefiz biz!
Öz kavmimizin başına engelkelefiz biz! (Sabir Mirze Alekber, 2004: 123)

Mirza Alekber Sabir'in Azerbaycan şiirinin eşsiz şiir incilerinden biri sayılan bu eseri, Abdulhalık Cenneti'nin 7 Ağustos 1907 tarihli Füyuzat Dergisi'nin 24. sayısında yayınlanan aynı isimli bir şiire cevaben kaleme alınmıştır. A.Cenneti'nin şiirinin ilk dizesi şöyledir;

Herçend düçar-i mihen-i ehl-i cefayız,
Herçend bu ayyamde pabend- i belayız,
Ey har gören bizleri, bizler nücebayız,
Meydan-i hemiyette alemdar-i vefayız,

Turanlılarız, sahib-i-şan-ü şerefiz biz!
Eslafımızın nayib-i hayr-ül halefiz biz!(Cenneti Abdülhalık, 2006:72-73).

Görüldüğü gibi Mirza Alekber Sabir, çağdaşı Abdulhalık Cenneti'nin ciddi bir şekilde kaleme aldığı *Fahriye* eserine tamamen zıt bir yaklaşım sergilemiş, parodi şeklinde bir nazire, cevap yazmıştır. Genellikle lirik edebiyatta daha sık rastlanan fahriye türü, M.A. Sabir'in kaleminde satirik bir içeriğe bürünerek özgünlük kazanmıştır. Şairin şiirde yenilikçiliğini ve yenilikçi düşüncesini oluşturan durumlardan biri de bu özelliğidir.

Zulmet sever insanlarınız üç beş yaşımızdan,
Fitne yeşerir toprağımızdan, tasımızdan,
Târâc ederek, bâc alırsız kardeşimizden,
Çıkmaz, çıkamaz da bu âdet başımızdan...

Eslafımıza çünkü hakiki halefiz biz!
Öz kavmimizin başına engel kelefiz biz! (Sabir Mirze Alekber, 2004: 123).

Mirza Alekber Sabir'in büyük bir ustalıkla yazdığı *Fahriye* şiirinin derin sosyal içeriği, ideolojik v estetik yükü ve düşündürücülüğü, şairin sanatsal düşüncesinin son derece geniş ve sınırsız olduğunu göstermektedir. Zira sadece Azerbaycan Türklerinin değil, bütün Türk dünyasının eski çağlardan beri devam eden sorunları yüksek seviyeli şiirsel düzeyde genelleştirilmiştir.

Nizami Caferov, *Mirza Alekber Sabir'in "Fahriyesi"* başlıklı makalesinde bu iki sanatçıyı karşılaştırarak şöyle yazar: "Hem Cenneti'nin hem de Sabir'in *Fahriye'si*, ortaya çıktığında Azerbaycan'da ve genel olarak Türk dünyasında Türkçülük ideaolojisi geniş çapta yayılmakta, özellikle dönemin aydınlarının zihninde, ulusu geri kalmışlıktan kurtaracak büyük bir programın fikir temelini oluşturmaktaydı"(Ceferov Nizami, 2015). Kuşkusuz, bu nedenle her iki şairin eserinde Türk dünyası tarihine epeyce bir seyahat yapılmış ancak yaşanan tarih farklı açılardan değerlendirilmiştir. Tüm bunlara rağmen, *Fahriye* şiiri, "M.A. Sabir'in başyapıtlarından biri olduğu gibi, A. Cenneti'nin de başyapıtlarından biri hatta birincisidir"(Ceferov Nizami, 2015).

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan satirik şiirinin gelişmesinde M.A. Möcüz'ün hizmetleri de yadsınamaz. Möcüz, yukarıda da bahsedildiği gibi, M.A. Sabir'i bir üstat olarak görmüş, bir dizi eserine nazire yazmıştır. M.A. Möcüz, genel olarak gazel, taşlama, mani, geraylı, deyişme ve diğer türlere başvurmuştur. Şairin eserlerinin çoğu mesnevi türünde yazılmıştır.

20. yüzyılın başlarında romantik üslupta yazan Azerbaycan şairlerinin, klasik lirik şiir türlerinden olan gazel, rubai, müstezat, nevha, mersiye ve diğer türleri kullanmaları dikkat çekicidir. Kuşkusuz, söz konusu dönemde gazel türünü kullanmak yüzyılın toplumsal siyasi havasıyla uyum sağlamamaktaydı. Özellikle maarifçi- realist ve satirik tarzda yazan şairler nadiren bu türü kullanmaktalardı. Yine de edebi süreçte gazel türündeki şiir örneklerinin belirli ölçüde etkin olduğu da göz ardı edilmemelidir. Bu durum bir yandan klasik edebi geleneğe, diğer yandan da romantizm akımının ilkelerine bağlılıktan kaynaklanmaktaydı.

Divan edebiyatının önde gelen türlerinden biri olan gazeller hiç kuşkusuz yüzyıllar boyunca önemli şiir türlerinden biri olarak estetik düşünceye yön vermiştir. Huseyin Cavid'in gazel örnekleri, Azerbaycan Türkçesinin yanı sıra Farsça da kaleme alınmıştır. M. Soltan ve İ. Caferpur, şairin Farsça gazellerini Azerbaycan Türkçesine çevirmiştir. Şairin gazel türüne başvurması, bu türde eserler yazması onun divan edebiyatı geleneklerine (özellikle faaliyetinin ilk dönemlerinde) bağlılığını göstermektedir.

H.Cavid'in "Gülçin" mahlasıyla (bazen son beyitte mahlas kullanmadan) yazdığı gazeller genellikle aşkla ilgilidir. Farsça yazdığı gazellerinden birinin konusu ise vatanıdır. Şairin gazellerinin, dil, üslup ve tür özellikleri bakımından geleneksel divan şiiri örneklerinden çok da farklı olmadığını da belirtmekte fayda var:

Bana anlatma ki, aşk âlem-i sevda ne imiş?
Bilirim ben seni, git! Her sözün efsane imiş.

Git, gülüm, git, güzelim! Başka bir âşık ara, bul!
Duydum artık senin aşkındaki mânâ ne imiş!(Cavid Hüseyin, 2005: 107).

Başka bir örneğe göz atalım:

Verdim o gün ki, zülf-i perişane gönlümü,
Saldı niğâr o zülfte zindane gönlümü.

Yalvardım iczinen ona, belki halas ede,
Zincir-i zülfe bağladı divane gönlümü (Cavid Hüseyin, 2005: 112).

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan şiirinin klasik üsluptaki dörtlükleri de dikkat çekmektedir. Özellikle Abbas Sehhet'in *Endişe-yi Rindâne* ve *Reddi-ye Rindâne* şiirleri buna örnek olarak gösterilebilir. 1911'de Hakikat-i Efkâr Gazetesi'nde yayımlanan ve daha sonra Prof. Dr. Asif Rüstemli tarafından bulunan bu şiirler, şairin günümüze kadar yayımlanmış olan kitaplarında henüz yer almamıştır. Birbirinin devamı niteliğinde olan ve karmaşık bir üslupla yazılmış şiirlerin biçim özellikleri, bu şiirleri dönemin diğer şiir örneklerinden önemli ölçüde ayırır. Şair, *Endişe-yi Rindâne* şiirinde düşüncelerini şu şekilde ifade etmektedir:

Kanımın her katresi seng-i cidal deryasıdır,
Ben seherden şamedek bir bahr-i pürkavgadeyim.
Kahrı hilkat pençesinde çırpınır ruh, işte ben,
Bendeyim, bin kere her gün binde istifadeyim (Rüstemli Asif, 2015).

Bu eserin konu ve düşünce olarak bir nevi devamı niteliğindeki *Reddi-ye Rindâne* şiiri, aynı üslup, aynı sanatsal zevkin bir ürünüdür. Özgürlük ruhuyla yoğrulmuş bu şiirde, okurlara yöneltilen soru, derin toplumsal içeriğe sahiptir:

Ehrimen kandan yaratılmaz, yaradır "sen" gibi,
Bende-yi binlerle ben de işte bu da'vâdeyim.
Ehriman bâbında bağlı bendeler kahrkâr,
Kahrkârla çarpışırken ben nasıl azadeyim .

Abbas Sehhet'in yukarıda adı geçen *Endişe-yi Rindâne* ve *Reddi-ye Rindâne* şiirleri, kafiye yapısına göre rubai sayılmasa da içerik ve üslup açısından bu türe belirli ölçüde benzemektedir. Bu durum hiç kuşkusuz şairin geleneksel klasik türlere yenilikçi bakış açısıyla yaklaşımından kaynaklanmaktadır. Şairin diğer şiirlerinde de klasik geleneklere benzer yaklaşımlarına rastlanmaktadır.

Bu dönem şiir sanatında başvurulan türler arasında rubai sıkça kullanılan türlerden biridir. Türk halklarının şiir sanatında 12. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlayan rubai türünde (Seferli Elyar, 2015:528) Muhammed Hâdi, Hüseyin Cavid, Ahmet Cevat vb. sanatçılar değerli sanat örnekleri ortaya çıkarmışlardır. Şiirlerini ağırlıklı olarak romantik bir üslupta yazan Ahmet Cevat'ın sanat hayatında, rubai örneklerine de rastlamaktayız. Şairin faaliyetinin ilk dönemlerinde yazdığı rubailerin çoğunun dili ağır olmakla birlikte anlaşılabilir kelime ve ifadeler de kullanmaktadır:

Bu kadar nale-i cansuz ederim rahm eyle!
Kork ki ahim tutacak vehm kılıp, rahm eyle!
Beni nalan ederek gûşenişin olmaktan,
Bir netice çıkamaz arz ederim, rahm eyle! (Cavad Ehmed, 2005:17).

20. yüzyılın başlarında Azerbaycan şiirinin divan şiiri geleneklerine yeterince bağlı olduğu, divan şiirinin tür ve biçimlerinden yararlandığı incelemelerde açıkça görülmektedir. Lakin şairlerin divan şiiri biçimlerine başvurmaları taklit, nazire yazma ve klasik geleneği olduğu gibi yaşatma amacına hizmet etmemiş, mevcut şiir kalıplarına daha yeni bir yaklaşımla devam etmiştir.

Genel olarak, 20. yüzyılın başlarında Azerbaycan şiiri gelenek ve yenilik bağlamında edebiyat tarihinin bütün aşamalarında farklı, benzersiz, kendine özgü bir gelişim yolu kat etmiştir. Bu özgünlük, yalnızca klasik geleneklerden yararlanma usullerinde değil, aynı zamanda sanatsal

düşünceye egemen olan yenilikçi düşüncenin geliştirilmesinden de kaynaklanmaktadır. Başka bir tabirle, incelediğimiz dönemde ulusal şiirin klasik geleneğe dayanması, klasik şiirden gerektiği gibi yararlanması basit bir özellik taşımamış, yenilikle devam eden bu durum çoğunlukla önder vasıfta olmuştur.

KAYNAKÇA

- Akpınar Y. (1994). *Azeri edebiyatı araştırmaları*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Azerbaycan Edebiyatı Tarihi (2011). Altı cilt, IV cilt, Bakü: Elm Yayınları.
- Cevat A. (2005). *Seçilmiş eserleri*. Bakü: Şerq-Qerb Yayınları.
- Cavid H. (2005). *Eserleri*. Beş ciltte, I. cilt, Bakü: Lider Yayınları.
- Ceferov N. (2015). Mirze Elekber Sabir'in "Fahriye"si. *Edebiyat Gazetesi*, 25 Nisan 2015, sayı: 24-25 (4979-80); 2 Mayıs 2015, sayı: 26-27 (4981-82)a.
- Cenneti E. (2006). *Vatan teranesi*. Bakü: Nurlan Yayınları.
- Elçin, Quliyev, Vilayet (2016). *Özümüz ve sözümüz*. Bakü: Şerq-Qerb Yayınları.
- Enveroğlu H. (2008). *Azerbaycan şiirinin poetikası*. Bakü: Nurlan Yayınları.
- Hâdi M. *seçilmiş eserleri* (2005). Bakü: Şerq-Qerb Yayınları.
- Hesenova M. (2019). *Romantizm edebi cereyanı*. Bakü: BDÜ Yayınları.
- Heşimli H. (2002). *XX. Yüzyıl Azerbaycan edebiyatında yeni lirik janrlar*. Bakü: Elm Yayınları.
- Heşimli H. (2017). *Şeypur dergisi ve edebi tarihi hakikatler*. Bakü: Elm ve Tahsil Yayınları.
- Hüseyn M. *Seçilmiş Eserleri*, Üç ciltte. III cilt. Bakü: Avrasiya Press Yayınları, Bakü, 2005.
- Hüseyn S. (2015). *Azerbaycan mersiye edebiyatı ve Ebülhesen Raci'nin şiir dünyası*. Bakü: Ekoprint Yayınları.
- Kabaklı A. (1967). *Türk edebiyatı*. İstanbul: Türkiye Yayınevi.
- Köçerli F. (2005). *Azerbaycan edebiyatı*. İki cilt, II. cilt, Bakü: Avrasiya Press Yayınları.
- Mütellibzade E. A. *Seçilmiş Eserleri*, Nurlan Yayınları, Bakü, 2007.
- Nazim E. *Seçilmiş Eserleri*, Yazıcı Yayınları, Bakü, 1979.
- Raci E. *Seçilmiş Eserleri*. Sabah Yayınları, Bakü, 1992.
- Rüstemli A. (2015). Abbas Sehhet'in bilinmeyen şiirleri. *Edebiyat Gazetesi*, 5 Eylül 2015.

Sabir M. E. (2004). *Hophopname*. İki ciltte, I cilt. Bakü: Şerq-Qerb Yayınları.

Seferli E. (2015). *Divan edebiyatı sözlüğü*. Bakü: Elm ve Tahsil Yayınları.

Şaiq A. (2004). *Araz'dan Turan'a*. Bakü: Nurlan Yayınları.

Şaiq A. (1981). *Şaiqane yâd et (Hatıralar, Makaleler, Edebi eserler)*. Bakü: Gençlik Yayınları.

Şükürov S. (1990). *Gence mekteplerinin tarihinden*. Bakü: Maarif Yayınları.